

Järgküla kõrtsist Haimre rahvamajani

Eha Kaljusaar

KOHAPÄRIMUS KÕNELEB

Hiiekohtadel kui tänapäeva mõistes muistsetel püha-paikadel oli meie esivanemate elus tähtis koht. Rahvatraditsiooni järgi olid hiielokohad ohvri- ja riitusepaikadeks. Hiiekohtadesse koguneti tähtsate küsimuste aruteluks, kurbade ja õnnelike sündmuste läbiviimiseks, tantsiti parmupilli ja torupilli saatel.

Tänapäeval ei kõneta pühapaigad enam teadmatusest või huvipuudusest. Minu kodukoha Moka küla lähedal naaberkülas asub Mõisamaa hiiemägi. Haimre koolis oli tavaks teha jalgsimatku loodusesse: Kasti nõmme niidiaeda, Haimre mõisa parki, Mõisamaa hiiemäele jne. Õpetajad korraldasid matku, et seeläbi äratada lastes huvi kodukohas asuvate paikade vastu. Kooliajast on meelde jäänud, et Kasti mõisnikele kuulunud Niidiaed oli neile jahialaks. Hiljuti avastas Kasti mõisa 19. sajandi kaarti uurides, et mõisal oli ka teine, Taga-niidiaed, mis paiknes endise Nõmme kõrtsiho-

ne taga. Kui Märjamaa-Valgu maanteelt Järta terviserajale keerata, avaneb vasakul lagendik tagaosas kasvavate tammedega.

Kaardil märgitud Ees niidiaed on lagendik metsade keskel, iidsete tammede ja vana heinaküüniga – kes kohalikest Niidiaeda ei teaks. Väega koht on aastasadu loodusealtarina kohalikele kogukonnale ilu ja rahu pakkunud. Koht, kus on korraldatud isiklikke ja ühiseid sündmusi ja ka väga erilisi, nt ühise elutee alguse tsere-mooniaid. Mida kõike Niidiaed kohapärimusena võiks kõnelda! Niidiaed on tunnustatud looduskaitsealaks.

Kõrts ehitati hiiekünkale

Mõned aastad tagasi tekkis mul suur huvi kohapärimuse vastu. Kohapärimust uurides oli suureks üllatuseks avastus, et Järgküla kõrts ehitati Hiiekünkale. Eriti huvitas mind Järgküla kõrtsi eksisteerimise aeg, sest hiljem kõrtsi asukohal olnud Kasti algkooli ja Haimre rahvamaja kohta oli materjal olemas. Kohapärimuse kursustel Raplas Jüri Metsalu juhendamisel jõudsin Tartu Rahvusarhiivi dokumente uurides seatud eesmärgini. Saadud tulemus teeb rõõmu ja kinnitab veel kord koha tähtsust siinsele kogukonnale.

Millest kõnelevad arhiivi dokumentid? EAA.1.2.C-V-74; 1687a: Eestimaa rootsiaegses kaardikogus on (Järgküla) Järffküla. Mõned näited

küla elanikest: Puntso Mattis, Puntso Tenis, Runo Hans Jõns, Marco Jõns. Kirjapildi järgi vaadates on nimede järjepidevus olemas tänaseni.

Ülestähendus Tartu Ülikooli arheoloogia osakonna kogumist ütleb järgmist: "Hiiekoht Kasti vallas Jerküla põllu sees, kus üks 18 sammu laiune kink on, mida Hiiekünkaks kutsutakse. Seal peal kasvanud vanaste suur hii puu, kelle alla ohvrid viidud, sealt leitud sagedaste ohvrirahsid ja muid ohvriandisid"

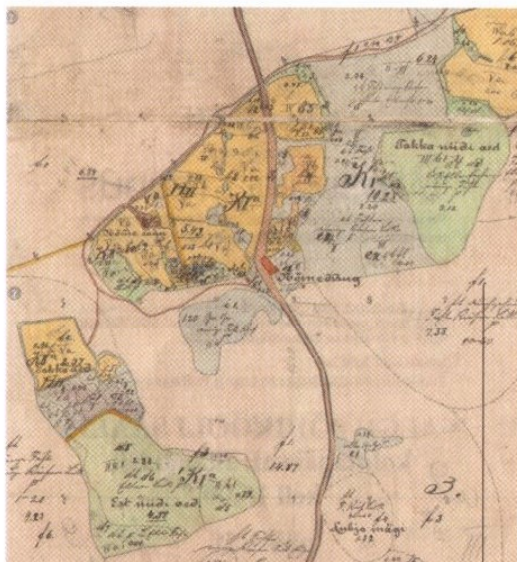
Mõisnikel oligi tavaks ehitada põliselanikele tähtsaks saanud kohtadesse. Rahvale tavaks saanud kooskäimiskoht asus kõrtsi ehitamisajaks välja kujunenud nelja mõisa tee ristumiskohal. Kohta läbiv tee ühtis mõnesaja meetri ulatuses, hargnedes mõlemal pool kaheks. Ühelt poolt said kokku Kasti ja Mõisamaa tee, teiselt poolt Märjamaa ja Haimre tee. Koht osutus sobivaks Järgküla (see on nime hilisem variant) kõrtsi ehitamiseks. Tänapäeval Järgküla küla ei eksisteeri, see liideti Moka külaga. Õnneks leiab huviline asukoha üles Järgküla teeviida abil, mis läbib endist teelõiku rahvamaja eest mööda Mõisamaa – Haimre suunal. Koha kultuurimaastik on sajandite jooksul muutunud, aga teadlikul vaatlemisel näeme asukohamaastikul tõusu.

Et Järgküla kõrtsi otstarbest ja arhitektuurist aimu saada, mille kohta otsesed kirjeldused puuduvad, saab ettekujutuse tolaeagsete kõrtside ülevaatest. Raamatus „Postijaamast tänapäevani“ (1965, koostaja K. Aluve) kirjutatakse: „Eestimaa siirdumisega Vene impeeriumi koosseisu hoogustub majandusliku tõusu taustal ka ehitustegevus. Endiste viletsate hoonete asemele kerkivad teede äärde suured puust talumaja-laadilised kõrtsihooned, millede juurde kuuluvad ka hobuse-tallid.

Kõrtside vahemaad, võrreldes postijaamadega, olid tublisti väiksemad, kõikudes harilikult 4–5 versta ümber, sageli aga ei ületanud nad paari verstagi. Kõrvalisemate teede ääres oli kõrts peaaegu igas külas. Ööbimistingimused kõrtsides olid võrdlemisi primitiivsed. Lihtrahvas magas suures kõrtsitoas pinkidel, põrandal, ühesõnaga, kus keegi sai. Aadlikele olid ette nähtud sakstekambrid. Üldiselt oli külm. Reisija sai kõrtsist osta viina ja õlut, toiduks leiba, heeringat, piima ja mõdu. Hobustele oli müüa heinu ja kaeru. Kõrtside tegevus kestis 1900. aastani, mil kehtestatud viinamonopoli seadusega nad lõplikult suleti. Kõrtside ülesanne ei piirdunud ainult reisi-jate ja vooriliste puhke- ja ööbimiskohaga. Suur tähtsus oli kõrtsidel talurahva kokkutuleku ja mõttevahetuse kohana, eriti pühapäeva õhtutel. Siin toimusid salajased koosolekud, mis olid sihtitud mõisnike vastu, sõlmiti kaubatehinguid, palgati sulaseid ja noored korraldasid tantsuõhtuid torupilli saatel. Talurahvarahutuste ajal olid kõrtsid kogunemiskohtadeks, kus võeti vastu otsuseid tegutsemiseks mõisnike, haagikohtunike ja sõjaväeüksuste vastu. Seega võib tolaeagset kõrtsi lugeda kaasaja mõttes esimeseks maarahva ühiskondlikuks hooneks. Ta täitis üheaegselt nii võõrastemaja, söökla, kaupluse, kulturihoone kui ka koosolekute ruumi funktsioone. 19. sajandil ei esine kõrtside arhitektuuris suuri muutusi. Kõigi tolaeagsete kõrtside ruumide paigutus ja ka välisilme on üllatavalt sarnased.“

Kuna Järgküla kõrtsi ehitamisaastat otseselt ei avastanud, siis uurides ajastust pärinevaid arhiiviandmeid ja muid allikaid, on kõrtsi ehitusaastaks 1783.

Järgneb

Fragment 19. sajandi II poole Kasti mõisa kaardist. EAA.3724.4.67. leht 2 Märjamaa-Valgu vana maantee kurvi jäi Nõmme kõrts (oranž kast – Nõme Krug).

Järgküla kõrtsist Haimre rahvamajani

Eha Kalju Saar

KOHAPÄRIMUS KÖNELEB

Algus 21.03.2018

Kasti mõisa kõrtsid

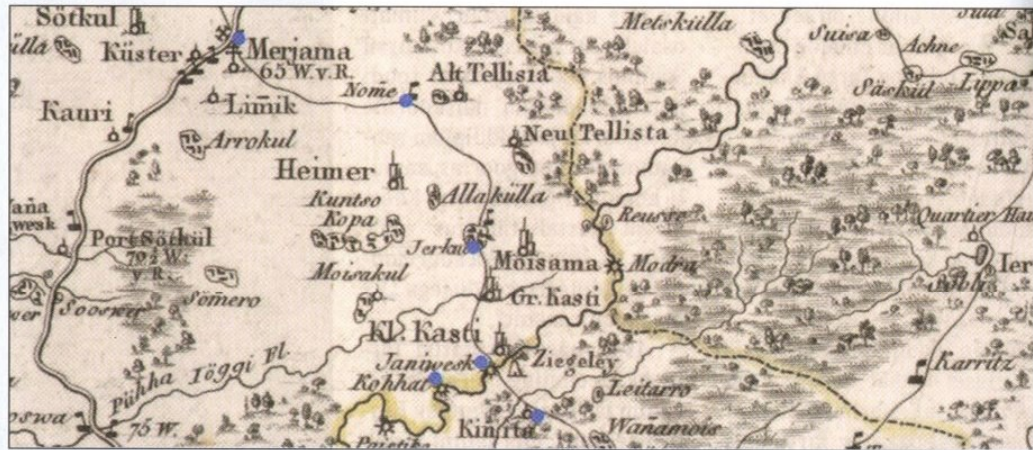
Mõisate viinavabrikud töötasid ja kõrtsid kerkisid. Kasti mõisale kuulus (kaardil märgitud sinise täpiga) 19. sajandil kuus kõrtsi. Neist Pendi kõrts asus Märjamaal, teised kõrtsid paiknesid mõneverstase vahega Kasti mõisa alale jääva Märjamaa-Valgu maantee ja ühtlasi ka kirikutee ääres.

Rahvusaarhiivi dokumendis (Krugsberechtigungen EAA.854.1.416) Eestimaa kõrtsid 1857–1878 on Märjamaa alal (Kirchspiel Merjama) Kasti mõisal kirjas 1878. aastal veel Järgküla kõrts, kuigi teiste dokumentide järgi lõpetas Järgküla kõrts tegevuse 1870. Ilmselt väike näpukas jäi kirjutajal tol korral märkamata.

Kus asusid Kasti mõisa kõrtsid? **Jaaniveski kõrts** jäi vana maantee äärde Jaaniveski jõe silla juurde. **Koha kõrts** jäi põhimaanteest verst kõrvale, aga seal asus jõekäärus Koha vesiveski vilja jahvatamiseks. Tavaliselt olid veskis ootejärjekorrad ja veskilistel oli kõrtsitoas hea aega veeta. Kohale viis kaks teed. Enne Jaaniveski jõe paremale liikudes läbi küla ja üle Jaaniveski jõe Valgu poole minnes keeras metsatee paremale, jõudes Koha viljaveski vastaskaldale.

Märjamaa kalmistul on metallaiaga piiratud ja suure veskikiviga tähistatud perekond Jarbachi (Koha veski omanike) hauaplats, kus puhkavad üheksa perekonnaliiget. Neist vanim, Anna elas 1833–1904 ja viimasena maetud Aleksander 1885–1971.

Eesti Vabariigi ajal oli Kohal ka villavabrik (koos kangakudumisega), mis asus jahuveski vastaskaldal, kuid hävis tulekahjus 1945. aastal. 1941. aastal perekond Jarbachi vara natsionaliseeriti ja perekond

Fragment J. L. Mellini 1798 Eestimaa kaardist – Kasti mõisa ala.

Kaardil on lipuga tähistatud Märjamaa, Nõmme (Nome) ja Järgküla (Jerkul) tegutsevad kõrtsid.

Kaardil punktiga tähistatud Janiwesk (Jaaniveske), Kohhat (Koha), Kinita (Kinnita) kõrts alustasid tegevust 19. sajandi alguses.

saadeti asumisele.

Koha vesiveskis jahvatati jahu ka kolhoosi ajal. Olen lapsena hobuvankril koos isaga Koha veskis käinud. 1960. aastal lõpetas Koha vesiveski veeseadeldise lagunemise tõttu tegevuse ja jahvatamise seadmed paigutati ümber Kasti keskusse.

Kinnita kõrts asus juba Valgu mõisa piirialal. Seoses eelkõige Järgküla kõrtsi kohta materjali otsimisega, olen siia kirjutanud ka oma teadmisi kodukandi kohapärimusest.

Kohe Märjamaalt tulles Kasti nõmmes vana maantee kurvis asus **Nõmme kõrts**, mille talliosa on tänaseni säilinud. Pildistasin järelejäänud hoonet 2017. aasta oktoobris ja leidsin paekiviseina kaks kohtkindlat geodeetilist kõrgusmärki seinareeperit, mis paigutatud 1619 ja 1886. Kasti küla on kirjalikes allikates mainitud 1310, Kasti mõisa 1488. Mõisale eelnevalt oli asukohas vasallinnus. Võib oletada, et mõisnik ehitas Kasti nõmmele hoone, kus jahihooaegadel halva ilma korral varjul olla ja hiljem tegi sinna kõrtsi.

Peale Nõmme kõrtsi sulgemist, kasutati hoonet elamuks. Nõmme kõrtsihoones elas

Arnold Andressoo, Haimre Noorrahva Ühingu esimees ja Haimre rahvamaja tegevuses aktiivne osaleja. Peale sõda kuulus hoone metskonnale ja seal elas metsavaht koos perega. Viimasena elas endises kõrtsihoones metsavahina töötanud Julius Ong koos perega, seejärel metsavahi ametit jätkanud poeg Edgar perega. Edgari pere kolis kõrvale ehitatud uude majja 1978. aastal.

Eelnevalt oli toimunud Märjamaa-Valgu maantee sirgendamine kõrtsi tagant metsast. Kõrtsihoones elamiseks ei antud enam luba ja kasutult seisnud ruumid hävisid.

Taoline talumaja-tüüpi ehitus oli ka **Järgküla kõrts**. Kauges ajahölmis täitsid kõrtsid hobupostijaamade ülesandeid, nii ka Järgküla kõrts. Kasti algkooli aegu (1876–1932) asus hoone vasakpoolses osas telegraaf. Sõjajärgsetel aastatel sõitis postivedaja hobuveokiga ja peatus külmadel talvedel rahvamajas. 1960. alates oli postkontor (+ telefonikabiin) rahvamaja vasakpoolses osas, hiljem oli seal sidejaoskond (ilma telefonikabiiniga), mis koliti enne tegevuse lõpetamist Kasti keskusse.

Järgküla kõrtsi viimane kõrtsmik Jaan Lemberk

(Kasti vallaelanike nimekirj; 1869–1875; EAA.1034.1.1) lasti kõrtsmiku kohalt lahti 1870. aastal, kui Järgküla kõrts suleti. Kõrtsmiku pere elas hoones edasi. Kõrtsmikud olid mõisa heaks töötavad maata mehed.

Kasti mõisa krahv Paul von Sievers otsustas ehitada Järgküla kõrtsi asemele koolihoone. Endine kõrtsihoone oli alles elamiskõlbulik ja elanike tarvis lasi mõisnik kõrval asuvale maatükile ehitada renditalu. Tol ajal olid veel talud mõisalt välja ostmata ja kuulusid mõisale. 1875. aastal lammutati Järgküla kõrtsi puitosa lahti ja saadud materjal kasutati Kõrtsu talumaja ehitamiseks. Kõrtsi talliosa paekiviseinad jäid alles ja jätkuna laoti paekivist kogu koolihoone.

2001. aastal rahvamaja välisel renoveerimisel lammutati hoone vasakpoolne osa – kunagise kõrtsi talliosa – seinamüürideni. Tagumine paekivist laotud sein vajab sirgendamist ja kõrguse osas uuendamist. Vundamendist ei saa rääkida, sest paekivimüüri alla paigaldatud suur raudkivi on aastakümnetega üles kerkinud ja surub end seinalt välja.

Järgneb

Järgküla kõrtsist Haimre rahvamajani

Eha Kaljusaar

KOHAPÄRIMUS KÕNELEB

Algus 21.03.2018

Kõrtsihoonest on jäänud ka massiivne korstnajalg Kasti algkooli hoonele ja ka hiljem rahvamajale, mis praegugi olemas. Korstnajalg oli kasutusel, kuni rahvamaja ehitati 2005. aastal keskküte ja ahjud lõhuti välja.

Kõrtsitoad asetsesid rahvamaja parempoolses osas ja talliosa vasakul pool. Rahvamaja lõplikul ehitamisel täideti hoone vasakpoolse osa põrandaaluseid, kuhu ehitati ühiskondlikud ruumid (peale sõda oli seal Alaküla täitevkomitee, siis postkontor) ja elamiseks korterid.

Nõuheitmise protokoll

1875. a maikuu 24. päeval koostatud nõuheitmise protokoll kõneleb Kasti algkooli ehitamiseks raha saamisest. Protokolles lugeses selgus, et tallitaja (vallavanem) ja vullimehhed (5 volimeest) valitakse detsembrikuu kokkusaamisel järgmiseks aastaks. Selleks kutsuti kokku kõik rentnikud.

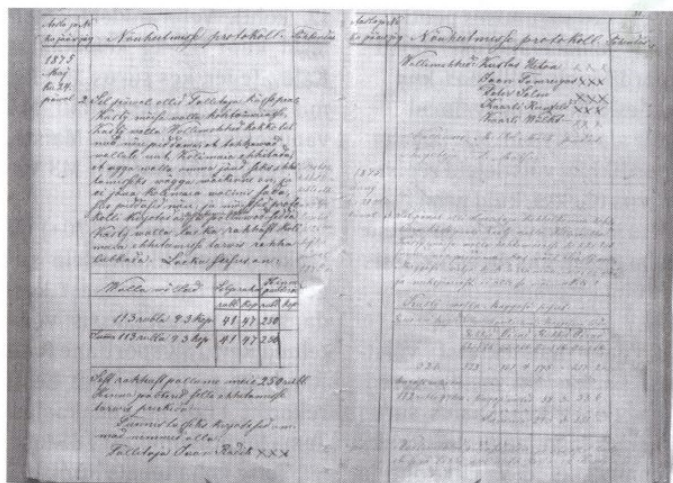
Etenduse „Kõrts” näite-trupp Mokakobin tänava vaatama tulijaid! Eriline tänu teile, kallid õnnitlejad, kes te meid lillede ja rohkete maiustustega üle külvasite.

1875. aastal on Kasti valla talitajaks Jaan Radik, Liiva renditalu peremees. Lugejale teadmiseks: kui kohaliku kogukonna järjepidevust silmas pidada, on Jaan Radik Agu Raadiku (Haimre külavanem) vanavanaisa. Vallakirjutaja oli kirjaoskaja, nii talitaja kui volimehed tegid allkirja asemel kolm risti. Kirjutaja lahkumisel otsiti ametisse uus kirjaoskaja inimene.

Kõrtsu renditalu saab Jaan Lembergi poja Jürri nimele. Perekonnanimi Lemberk on kaardil kirjas Tamberg. Perekonnanimede muutumine tolle aja kirjaõppimise ajal saab Tambergist Tammemaa, mis lõpetab Kõrtsu talu elanike (lastetuse tõttu) perekonnanimi järjepidevuse. Hiljem on vahetunud omanik, aga Kõrtsu talu on olemas tänaseni.

Kõrts-kool-rahvamaja

1876. aasta sügisel jätkab Järgküla kõrtsi asemele ehitatud paekivihoones Kasti algkool kuni uue koolihoone valmimiseni 1932. Tühjaks jäänud hoone saab Haimre Noorrahva Ühingule, mille liikmed pingutasid selle nimel, et kohalik kogukond saaks ajastule vastava rahvamaja. 24. veebruaril 1937 avati ehitusprojekti järgi ümber ehitatud hoones Kasti rahvamaja. Kohapärimuse seisukohalt on see koht teenindanud siinset kogukonda aastasadu, talleta-

Kasti valla volikogu protokollid; 1869–1882; EAA.1034.1.1.

des igavikulisse müllu jätkuvalt ka tänaseid tegemisi.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Haimre rahvamaja oma asukohaga osutub kultuurinähtuseks, kus pärandkultuuris põimuvad materiaalne ja vaimne üheks tervikuks, kus minevikust pärit erinevad ehitised on ühes asukohas. 17. sajandil asus Jõrcki küla põldude keskel pühapaik – hiieküngas, millele järk-järgult püstitati ühiseid huve teeninud ehitised. 18. sajandil ehitati hiiekünkale kõrts, 19. sajandil ehitati Järgküla kõrtsi asemele Kasti algkooli hoone, 20. sajandil ehitati Järgkülas Kasti algkoolist Kasti-Haimre rahvamaja ja 21. sajandil renoveeriti endises Järgkülas, nüüdses Moka külas Haimre rahvamaja.

Põimuvad pärandkultuur ja kohapärimus

Esmapiilgul tunduvad saadud teadmised kohapärimuse seisukohalt seotuna vaid eri otstarbega ehitistega, nagu kirjapildis sajandite jooksul muutuv külanimigi. Kuid siin eri aegadel toimunud lahti mõtestades avaneb huvilisele kogukonna ajalooga seonduv pärandkultuur. Kohapärimust uurides avaneb läbilõige endisaegsest ja kaasaegsest kogukonnas toimivast asukohast

seoses muutustega ühiskondlikus ja majanduslikus elus.

Kui Eesti Vabariigi ajal ehitati ja avati Kasti rahvamaja (nimi Haimre on alates aastast 1945), siis taastatud Eesti Vabariik lõpetas rahvamaja tegevuse aastal 1994. Neli aastat suletud hoone avas ukseid tänu kohaliku kogukonna soovile 1998. aastal. Suletud ja kütmata hoone oli lagunemas, osaliselt laed alla langenud. Nüüd võime öelda, et rahvamaja taasavamine päästis kogukonnale endalegi teadmata kohapärimuspärlit. Jääb vaid loota, et olemasoleva nimel tehtud pingutused leiavad hoidmist ja koha järjepidevus ei katke mõtlematute otsuste tagajärjel.

Pärimusaasta ja Eesti Vabariik 100 puhul teeme asukohale kingituse ja püstitame rahvamaja katuseharjale tuulelipu, mille tipus on kukk ja tuulesuuna näidiklippu on jäädvustatud esimese hoone Järgküla kõrtsi ehitusaasta 1783. Tuulelipp valmib kogukonna annetuste abil ja kõneleb möödunud kohapärimusest.

Lõpp

Rahvamajade tuuh üle Eesti

Duo Malva & Priks, Ülle ja Kristi Kool ja kohalikud pärimusmuusikud

10.04 - 19.00 - Märjamaa Rahvamaja
11.04 - 18.00 - Käina Huvijärg ja Kultuurikeskus
12.04 - 19.00 - Aruvälja Rahvamaja
13.04 - 19.00 - Mõniste Rahvamaja